

Wacław Srebro

Tarnów

EMIGRACJA ZAROBKOWA RODZICÓW A SYTUACJA PSYCHOLOGICZNA DZIECKA

Więź emocjonalna w systemie rodzinnym, znacząco wpływa na prawidłowy rozwój poszczególnych jej członków i całej wspólnoty rodzinnej. Emigracja rodziców, czyli ich nieobecność, narusza te także ważne rozwojowo więzi. Ze względu na zakrojone granice czasowe i tematyczne tego wystąpienia zostaną jedynie zasygnalizowane najistotniejsze zagadnienia powyższej problematyki. Dostępna literatura w szerokim zakresie opisuje wpływ negatywnych skutków braku rodziców i znaczenie ich obecności na rozwój i funkcjonowanie dziecka.

Wiele koncepcji ukazuje zależność pomiędzy oddziaływaniem rodzinnym a rozwojem psychofizycznym człowieka. Szczególną rolę w owych oddziaływaniach odgrywają związki z rodzicami, poziom bezpieczeństwa, zwłaszcza w okresie symbiotycznym, zrozumienie dla kształtujących się potrzeb autonomii i inicjatywy, miłość między rodzicami i wszystkimi członkami, niski poziom konfliktów oraz silniejsze związki przywiązania aniżeli dominacji i zależności.¹ Znaczenie tych uwarunkowań w prawidłowym i zaburzonym rozwoju psychicznych dzieci i młodzieży, jest podkreślane przez wielu autorów a współczesna wiedza, zdecydowanie przesuwając granice tej odpowiedzialności na okres prenatalny.² Wyniki badań psychologicznych potwierdzają także związek pomiędzy tzw. czynnikami rodzinnymi a występowaniem u dzieci i młodzieży trzech głównych zaburzeń emocjonalnych takich jak: lęk, depresja i agresja. Bomba³ podaje, że występowanie pokaźnej części zaburzeń psychicznych dzieciństwa i dorastania, szczególnie zaburzeń emocjonalnych i zachowania, związane jest z niewydolnością sys-

¹ H. Sęk, *Wybrane psychodynamiczne teorie funkcjonowania jednostki i grupy oraz mechanizmy zaburzeń*, w: *Spółeczna psychologia kliniczna*, H. Sęk (red.) Warszawa 2000, s. 65. Por. M. Orwid, *Czynniki psychospołeczne w psychiatrii dzieci i młodzieży*, w: *Psychiatria dzieci i młodzieży*, I. Namysłowska (red.), Warszawa 2004, s. 47.

² Por. I Namysłowska, *Psychiatria dzieci i młodzieży*. Warszawa 2004 s.75.

³ J. Bomba, *Miejsce psychoterapii indywidualnej w leczeniu dzieci i młodzieży z zaburzeniami psychicznymi*, w: *Zaburzenia psychiczne dzieci i młodzieży. Wybrane zagadnienia*, I. Namysłowska (red.), Kraków 2000, s. 5-11.

temu rodzinnego dziecka. Rodzina jest, zatem, jak podaje Gałkowska⁴ nietypową grupą społeczną, wyróżniającą się od innych grup celem, który można określić jako wspólne życie: „jest wtedy rodziną prawdziwą, gdy łączą ją bezpośrednio ściśle więzy i całość życia”. Złożoność i bogactwo tych relacji, można ukazać opierając się na teorii systemów.⁵ Najprościej ujmując, system jest zespołem elementów ze sobą powiązanych. Zmiana zachowania u jednego członka rodziny, doprowadza do zachwiania równowagi w całym systemie rodzinnym i poszczególnych jej członków, np. choroba, niepowodzenie, konflikt czy dramatyczne doświadczenie, może radykalnie zmienić tzw. klimat rodzinny.

Rodzina, dla swoich członków stanowi swoistą ochronę przed pojawianiem się lub utrwalaniem negatywnych postaw. Dzieci nabywają owych dyspozycji wpierw na drodze naśladownictwa zachowań, bez pogłębionej refleksji, co do ich przyczyn, konsekwencji czy moralnych ocen. Dopiero w późniejszym etapie życia, dziecko dokonuje poznawczo-moralnej weryfikacji. Jeżeli na przykład, będzie to rodzina dysfunkcyjna, to wówczas ryzyko pojawienia się i utrwalania zachowań patologicznych u jej członków będzie większe.⁶ Obok powszechnie już opisywanych i uświadamianych interakcji pomiędzy członkami rodziny o charakterze psychospołecznej, istnieje bardzo bogaty obszar interakcji na poziomie neuropsychologicznym, mający fundamentalne znaczenie w kształtowaniu względnie stabilnej struktury osobowości od najwcześniejszego okresu życia człowieka. Tak jak źle odłany fundament domu będzie źródłem chronicznego lęku dla jego mieszkańców, tak nieprawidłowe doświadczenia okresu prenatalnego i dzieciństwa będą stanowić źródło nieprawidłowych zachowań w modelowaniu własnego życia. Goleman⁷ powołując się na współczesne badania z zakresu neuropsychologii wskazuje na znaczenie protokonwersacji w relacji matka-dziecko w okresie niemowlęcym, na kształtowanie się jakości procesów komunikacyjnych w życiu dorosłym. Na przykład w wyniku wymiany radosnych niewerbalnych sygnałów pomiędzy niemowlęciem a matką dochodzi do utrwalania wzorców przeżywania przez niego szczęścia, podekscytowania, radości. Kiedy matka poświęca dziecku zbyt mało uwagi lub odpowiada bez entuzjazmu i emocjonalnego zaangażowania, dziecko reaguje zamknięciem, zdumieniem lub przygnębieniem. Z kolei, ten swoisty protokonwersacyjny dialog jest podłożem, na którym budowane są dalsze relacje interpersonalne, także w życiu dorosłym. Zaniedbania emocjonalne ze strony rodziców mogą doprowadzać do bardziej złożonych nieprawidłowości rozwojowych. Wnio-

⁴ M. Braun-Gałkowska, *Postawy rodzicielskie*, w: *W tę samą stronę*, t. 2, Warszawa 1994, s.156.

⁵ R. Praszkie, *Zmieniać nie zmieniając*, Warszawa 1992, s. 37

⁶ K. Ostaszewski, *Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych*, Warszawa 2003, s. 88-98.

⁷ D. Goleman, *Inteligencja społeczna*, Poznań 2007 s. 49-51

ski innych badań⁸ wskazują, że niemowlętom zaniedbywanym emocjonalnie grożą zmiany w gospodarce hormonalnej mózgu, mogące prowadzić do późniejszych problemów w relacjach interpersonalnych i radzenia sobie ze stresem, tak w okresie dorastania jak i dorosłości. Z kolei długotrwały stres może utrzymywać postawy bezradności w radzeniu sobie z sytuacjami trudnymi i wpływać na proces powstawania zaburzeń osobowości.⁹

Autorzy książki „*Psychologia zaburzeń*”¹⁰, powołując się na obszerne badania psychologiczne, wykazują duże podobieństwo symptomów zaburzeń pomiędzy dziećmi doświadczającymi deprivacji rodzicielskiej a dziećmi będącymi ofiarami przemocy fizycznej lub seksualnej. Skutki takiej deprivacji (emocjonalnej, wychowawczej czy fizycznej) mogą być bardzo poważne. W konsekwencji mogą przybrać postać:

- zaburzeń psychoseksualnego rozwoju i aktywności w okresie dorosłości,
- zaburzeń w zakresie społecznego zaufania,
- lękowego przystosowania i twórczego samorozwoju,
- zaburzeń w zakresie tworzenia stabilnych i satysfakcjonujących relacji interpersonalnych,
- wzmocnienia postaw niepewności, stanów niepokoju i lęku w przyszłych dorosłych relacjach.

Wpływ nieobecności rodziców w życiu dziecka jest zróżnicowany w zależności od wielu zmiennych, min. takich jak stopień nieprawidłowości więzi rodzinnych, okres rozwojowy dzieci, okres życia rodziców i wreszcie jakość systemu rodzinnego i czasu trwania nieobecności. Dzieci doświadczające deprivacji mogą reagować, od stanów ostrych w postaci, buntu, rozpaczki, regresji aż po pogłębione stany wtórnego zaadaptowania, wyuczonej bezradności, zachowań depresyjnych lub całymi zespołami zaburzeń np. choroby sieroczej. W skrajnej postaci może wystąpić, opisany przez Bullarda¹¹ zespół porażki w rozwoju rozumiany jako poważne zaburzenie wzrostu i rozwoju często wymagające leczenia szpitalnego.

Wpływ braku jednego z rodziców, pozostającego na emigracji może mieć charakter bezpośredni, dotyczący np. kontaktu dziecko – rodzic lub pośredni, kiedy to dziecko doświadcza skutków braku rodzica na pozostałych członków rodziny. Na przykład bardzo często nieobecny w rodzinie jest ojciec. Stan taki wywołuje określone postawy u swojej żony – najczęściej o charakterze negatywnym, co z kolei znacząco wpływa na jakość interakcji matka – dziecko. Często, te negatywne doświadczenia tak uświadamiane lub nie, wywołują narastające pretensje, poczucie osamotnienia i opuszczenia.

⁸ Por. W. Srebro, *Znaczenie rodziny w procesie emocjonalnego rozwoju dzieci i młodzieży*, TST 20006, t. XXV/1, s. 101-116.

⁹ Instytut Psychologii Zdrowia 2005, źródło: <http://www.psychologia.edu.pl/index.php?dz=serwis&op=opis&id=299>.

¹⁰ C.R. Carson, N. Butcher, S. Mineka, *Psychologia zaburzeń*, t. 1-2, Gdańsk 2003, s. 166-174

¹¹ Tamże.

Na kształtowanie się u dzieci i młodzieży nieprawidłowych zachowań, ma także wpływ sposób sprawowania opieki rodzicielskiej i wychowawczej.¹² Style oddziaływań wychowawczych, charakteryzujące się deficytami w relacjach emocjonalnych (styl zaniedbująco-obojętny) wiąże się z nieprawidłowościami w zachowaniach typu:

- zakłócenia więzi w okresie dzieciństwa,
- zmienność nastrojów,
- niską samoocenę,
- problemy w relacjach rówieśniczych.

W innych badaniach wykazano z kolei zależność pomiędzy niezaspokajaniem podstawowych potrzeb psychologicznych dzieci i nieprawidłowościami życia rodzinnego a częstym występowaniem zaburzeń depresyjnych.¹³

Znaczny zakres literatury, nawiązującej do omawianej problematyki, odnosi się do zagadnień wpływu zachowań ojca na jakość rozwoju rodziny i jej członków. Wyniki badań z lat dziewięćdziesiątych dotyczące roli ojca w rodzinie wskazują, że braki z jego strony, w przekazywaniu postaw czułości i bliskości, wiążą się z trudnościami u dzieci w zakresie: budowania pozytywnego obrazu siebie, własnej tożsamości, poszukiwania autorytetu i autoidentyfikacji.¹⁴

Badania porównawcze¹⁵ między młodzieżą licealną z rodzin emigracyjnych, w której nieobecny jest ojciec a grupą kontrolną, wykazały u młodzieży z grupy eksperymentalnej:

- podwyższony poziom niepokoju,
- występowanie negatywnych emocji jak poczucie braku ojca, utrata bliskości, tęsknota,
- pogorszenie samopoczucia związanego z przebywaniem w domu,
- większą skłonność do wchodzenia w relacje konfliktowe z rówieśnikami.

– w przypadku dziewcząt, problemy z pozytywną samooceną, zaniżone poczucie winy, poczucie alienacji i oddalenie się od rodziny, spostrzeganie własnej matki „jako wchodzącą w koalicję ze swoim synem”

– w przypadku chłopców, nadmiar bliskości z matką przy jednoczesnym spostrzeganiu ojca jako nadmiernie kontrolującego, nadmierne poczucie odpowiedzialności i obciążenia sytuacją rodzinną (zastępuje ojca i powiernika trosk problemów żony), reakcje depresyjne i nerwicowe.

Badania porównawcze¹⁶ między dziećmi z okresu młodszego szkolnego z rodzin emigracyjnych, w której nieobecny jest ojciec i grupą kontrolną, wykazały u dzieci z grupy eksperymentalnej:

- wysoki poziom tęsknoty determinujący ich pragnienia i oczekiwania,

¹² Tamże.

¹³ J. Bomba, *Depresja młodzieńcza*, w: *Psychiatria dzieci i młodzieży*, dz. cyt., s. 266-275.

¹⁴ M. Nowosielski, *Kryzys ojcostwa*, *Studia nad Rodziną* 2 (1999), s. 101-104.

¹⁵ E. Stoga, *Sytuacja rodzinna młodzieży podczas emigracji zarobkowej ojca*. Praca magisterska 1991, Lublin, Biblioteka KUL.

¹⁶ W. Srebro, *Sytuacja psychologiczna dziecka w trakcie emigracji czasowej ojca*. Praca magisterska 1991, Lublin, Biblioteka KUL.

- nadmierne zaabsorbowanie dzieci problemami życia rodzinnego,
- poczucie wstydu z powodu braku ojca,
- niepokój.

Wyniki różnych badań wskazują¹⁷, że pozytywna ocena relacji (bliskość) z ojcem i zaangażowanie ojca łączy się z:

- niżej ocenianym, doświadczanym poziomem stresu psychicznego,
- psychicznym przystosowaniem,
- dobrostanem psychicznym u dorosłych synów i córek,
- lepszym radzeniem sobie w szkole,
- rzadszymi zachowaniami aspołecznymi,
- większą ilością udanych bliskich relacji,
- kompetencjami społecznymi,
- wewnętrznym umiejscowieniem kontroli,
- zdolnością do empatii,
- mniejszą ilością zachowań ryzykownych (wpływ istotny niezależnie od zaangażowania matki),
- mniej wykroczeń i nadużywania substancji psychoaktywnych przez młodzież.

Natomiast nieobecność ojca łączy się z:

- gorszą oceną dobrostanu psychicznego,
- niższymi osiągnięciami akademickimi,
- podwyższonym ryzykiem wykroczeń i zaburzonych zachowań,
- podwyższonym poziomem doświadczanego stresu psychicznego w dorosłości.

W dostępnej literaturze, wysuwane są również wnioski, podkreślające pozytywny wpływ emigracji na funkcjonowanie systemu rodzinnego, lub nie wykazujące (badania) negatywnych skutków emigracji. Stankowski¹⁸ podaje, że wyjazdy w oczach ankietowanych nie wpływały zdecydowanie destruktywnie na ich rodzinę. Systematyczne i dłuższe wyjazdy zarobkowe rodziców za granicę nie osłabiają też więzi pomiędzy rodzicami a dziećmi i w konsekwencji nie powodują zaburzenia funkcji wychowawczej rodziny. Szczegółowa analiza materiału pozwala przyjąć wyjaśnienia, że taka percepcja nieobecności jednego z członków rodziny może mieć charakter powierzchowny i co ważniejsze wiązać się z zaburzoną strukturą rodzinną sprzed wyjazdu.¹⁹ W takim przypadku emigracja, traktowana jest jako „nieformalny rozwód” „załatwiający” trudne do rozwiązania problemy rodzinne. Emigracja daje sposobność odnalezienia się w nowych rolach rodzinnych, dających pozorne

¹⁷ E. Flouri, A. Buchanan, *What predicts fathers' involvement with their children? A prospective study of intact families*. British Journal of Developmental Psychology, 2003; 21, 81-97; źródło online: hal.psych.uw.edu.pl/2006zalaczniki/Znaczenie%20ojca%20-%20perspektywa%20zaburzen.ppt

¹⁸ B. Stankowski, *Współczesna rodzina podhalańska wpływ emigracji zarobkowej na wychowanie dzieci i młodzieży*, Seminare 2006, t. 23

¹⁹ W Srebro, *Sytuacja psychologiczna dziecka w trakcie emigracji czasowej ojca*, dz. cyt.

wyciszenie, poczucie bezpieczeństwa i powód do zadowolenia. Sytuacja natomiast radykalnie ulega zmianie po powrocie emigranta do domu. Niejednokrotnie łączy się ona z faktycznym rozwodem i rozpadem związku rodzinnego.

Jak nietrudno zauważyć, sytuacja psychologiczna dziecka w trakcie czasowej emigracji jednego lub dwojga rodziców jest bardzo złożona. Zranienia psychiczne, będące udziałem dzieci tworzą się stopniowo, w obszarach funkcjonowania emocjonalnego, społecznego i poznawczego. Skutki deprywacji emocjonalnej mają charakter krótkotrwały i odroczony, zmieniają życie dzieci w trakcie jej doświadczania jak również będą wywierać znaczący wpływ na jakość ich przyszłego, dorosłego życia.

Proces modelowania zachowań dziecka, opiera się na postawach osób znaczących w rodzinie, którymi w pierwszej kolejności są rodzice a następnie rodzeństwo i dalsi krewni. Stopień wpływu tych osób na zachowania dzieci jest zróżnicowany w zależności od płci i okresu rozwojowego. Dynamicznie zmieniające się potrzeby dziecka i pozostałych członków rodziny sprawiają, że rodzina staje się grupą o niespotykanym bogactwie odniesień i ról społecznych, jakie przychodzi im pełnić. Mogą być one uporządkowane i z synchronizowane w kontekście klarownych celów osobistych, rodzinnych i społecznych. Dziecko, jak próżniowa bańka wsysa to, co znajduje się w jej zasięgu, „wypełniając” własne, organizujące się osobowościowe wnętrze. Natomiast, odpowiedzialność należytego zorganizowania tego środowiska, w taki sposób, by sprzyjało harmonijnemu rozwojowi dzieci, leży po stronie dorosłych – rodziców.

PARENTAL EMIGRATION VERSUS PSYCHOLOGICAL SITUATION OF A CHILD

Summary

The article treats on the problem of interactions between children suffering from emotional deprivation and their psychological situation.

Family is such a specific social group where a person models his/her behaviour, which determines further personal development.

The parental emigration results in family bonds retardations and consequently leads to many significant abnormalities in children's psychological and social development.

Numerous researches indicate children's difficulties in social adjustment, anxiety, depression as well as juvenile delinquency.

Previously discussed issue is only some part of a serious problem, that is the impact of parental deprivation on emotional, social and cognitive development of a child and his/her further adulthood too.

This article impels us to a deep reflection on the bad and unavoidable consequences for the family when decide on one or both parents emigration.